

CHORZELE חוזה'לה

כפר הנמצא בגבול של פרוסיה ומחוז מאזוביה, צוין לראשונה במחצית המאה ה"ט", קיבל את חוק מגדבורג כעיר מלכותית מידי המלך זיגמונט הראשון הזקן ב-1542. היהודים החלו להתיישב בחוזה'לה בסוף המאה ה"ח. מפקד האוכלוסין מ-1792 גילה שבעיירה חיו בשכנות ל-700 נוצרים, 19 יהודים (2.5% מהאוכלוסייה), אשר תפסו באותה תקופה בית אחד. הם עסקו בייצור בגדים ומוצרי עור, עסקו במסחר וחכרו את האגמים הקרובים, לשם ממכר דגים.

שלטונות נסיכות ורשה ניסו ליצור רובע יהודי (1811) – הוא תוכנן להיות ברחובות ז'דונסקה ובגנובו. על כל היהודים פקדו במשך שלוש שנים לעבור להתגורר שם, חוץ מאלה העשירים ביותר, ומאלה העוסקים בכספים או המתבוללים ביותר. תוכניות אלה נתבטלו ונפלו כתוצאה מכישלון המלחמה נגד רוסיה. בתקופת ממלכת פולין הקונגרסאית מספר היהודים בחוזה'לה גדל במהירות- במחצית השנייה של המאה הם היו כבר יותר ממחצית מתוך 2000 תושבי העיר. במעבר משנות ה-20 ל-30 של המאה ה"ט, נוסדה הקהילה היהודית. לקהילה היה בית עלמין משלה, בית כנסת גדול הבנוי עץ ומקווה. ב-1820 הצליחו בהשתדלות לבניית חדר ללימוד ילדים. התקיימו גם שני בתי מדרש וכן ישיבה שנוסדה בידי הרב יהודה לייב קובלסקי (בשנות ה-90 של המאה ה"ט). החסידים מגורה קלוואריה, מאלכסנדרוב, ממינסק מזובייצקי ומסוכצ'ב השתמשו בשטיבלעך משלהם.

במאה ה"ט יהודי חוזה'לה החלו להקים מפעלי תעשייה קטנים. בשנות ה-30 של המאה ה"ט מפעל העורות של הערש לרנר העסיק כמה עשרות עובדים- מפעל זה סיפק עורות לסנדלרים ויצרני נעליים מקומיים שייצרו הנעלה זולה לאוכלוסייה מסביב. בחוזה'לה פעל גם מפעל לייצור קדירות ברזל של לוויין שצ'וצ'ינר ובתחילת המאה ה"כ מבשלת הבירה של אברהם פזישוסקר, מטחנת ליכטנשטיין ושותפים וכן ש. סלומון ושותפים וטחנת הגריסים של ד. ברלינקה. בשנות ה-30 של המאה ה"כ, בפשאניש הקרובה ובניסקה ויילקה התקיים מפעל לבנים בהנהלת יהודי חוזה'לה- מנדל ופנחס פזישוסקר.

יהודי המקום שעסקו במסחר נהנו ממיקום העיירה על הגבולות. התנהל ייצוא חוקי של חומרי עץ, עופות, מוצרי חלב, פטריות יבשות, ירקות, פירות וסוכין. מגרמניה הביאו בגדים משומשים, באופן בלתי חוקי הבריחו מגרמניה פחם, מוצרי כסף, תחרה, צעיפים, אבני חן, ולצד השני, בן השאר, סכרין. יהודי חוזה'לה עסקו גם בחכירת אגמי דגים בפרוסיה המזרחית.

לפני מלחמת העולם השנייה קמה קופת גמילות חסד בחוזה'לה והיא העניקה הלוואות ללא ריבית לסוחרים קטנים ולבעלי מלאכה זעירים. בתחילת המאה ה"כ פעלה ספריית פועלים בלתי חוקית ובמסגרתה חוג לדרמה. עד 1911 התקיימה ספרייה עממית, שאספה סביבה את אוהדי הציונים. הפצת הרעיון הלאומי היהודי הולידה פרי של עזיבות ראשונות לפלשתינה. חברה קדישא עסקה גם בגמילות חסדים וארגון לינת הצדק עסק בעזרה לחולים ולנזקקים לסיוע.

מיד עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הרוסים גירשו מחוזה'לה את האוכלוסייה היהודית. העילה לכך הייתה אהדת האוכלוסייה היהודים לגרמנים. במקרה של תפיסת החוזרים הם גורשו לתוך רוסיה פנימה. חלק מהפעילים היהודים שדעותיהם היו מהפכניות בצורה קיצונית פעלו במסגרת המבנים של השלטון החדש מיד עם תפיסת חוזה'לה על-ידי הבושלביקים ב-1920 ועל כך לאחר שחרור העיר על-ידי צבא פולין הוצאו להורג כמה עשרות יהודים.

במאה ה-20 מספר היהודים קטן בהתמדה: 57% ב-1905, 38% במפקד האוכלוסין הראשון ב-1921, 31% בשנות השלושים. בפולין שקמה לתחייה היה ליהודים נציג משלהם בשלטונות העיר. פעל בית ספר כללי יהודי. בין המלחמות אגודת ישראל האורתודוקסית והציונים הם היו המשפיעים ביותר באוכלוסייה היהודית. חברי ארגון הנוער הציוני "החלוץ" עלו לארץ ישראל (בסך-הכול עלו מהעיר 150 בני אדם).

בפרוץ מלחמת העולם השנייה כמעט כל היהודים עזבו את חוזה'לה, אולם חלקם חזרו עד מהרה. לאחר סיפוח מאזוביה הצפונית אל הרייך החלו לרכז כאן את היהודים מהיישובים הסמוכים. הכובש פקד על הריסת בית הכנסת, בית המדרש והמקווה וכן יצר ברובע היהודי גטו פתוח. היהודים המתגוררים בגטו הוצאו בהדרגה לגטאות אחרים, ובהם לוורשה, שם נמצאו 450 בני אדם מחוזה'לה. השאר מצאו עצמם במקוב מזובייצקי, לגיונובו ו-ונגרוב. השמדת הגטו הסופית חלה בדצמבר 1941. את אסירי הגטו הזה הגרמנים גירשו לגטו במקוב מזובייצקי, שם הם הופנו בסוף נובמבר של השנה הבאה, דרך מחנה המעבר במלאווה, למחנות ההשמדה הגרמניים טרבלינקה ואושוויץ.

בית העלמין היהודי בחז'לה הוקם במאה הי"ט בחלקה בצורת טרפז מוארך, בשטח של 0,8629 הקטר הנמצא בין הרחובות אוגרודובה ונדז'צנה, דרומית-מערבית ממרכז העיר. הקבורה הידועה האחרונה התקיימה שם ב-1939. בעת השואה, הגרמנים הרסו את בית העלמין ובמצבות השתמשו לריצוף המדרכות. שטח בית העלמין שימש לכיכר תרגול (סימן לכיכר זו היא החרישה שנעשתה במקום) וכן לבית קברות לחיילים גרמניים שהוקם מצידו של רחוב אוגרודובה.

ב-1989 בחז'לה הוקם הוועד הציבורי לחידוש בית העלמין היהודי. כומר העיר דאז פנה לצאן מרעיתו ששייבו את המצבות היהודיות או לקבל מידע על מקום הימצאן. נעשו עבודות סדר וניקיון בשטח בית העלמין. העבודות האלה הוכתרו בהקמת אנדרטת שנוצרה מחלקי מצבות שנמצאו ב-1991 ואנדרטה זאת מתנשאת במרכז בית העלמין שנחרב. חקקו עליה כיתוב בפולנית, עברית ויידיש. האנדרטה מומנה בידי ארגון יוצאי חז'לה בישראל. בשנת 2000, לבקשת ארגון יוצאי חז'לה בישראל, קרן משפחת ניסנבאום החלה בעבודות נוספות בבית העלמין לשעבר וגידרה אותו. 6 שנים מאוחר יותר התקיים טקס של הסרת הלוט מעל טבלת זיכרון לזכר בני משפחת פישרונג.